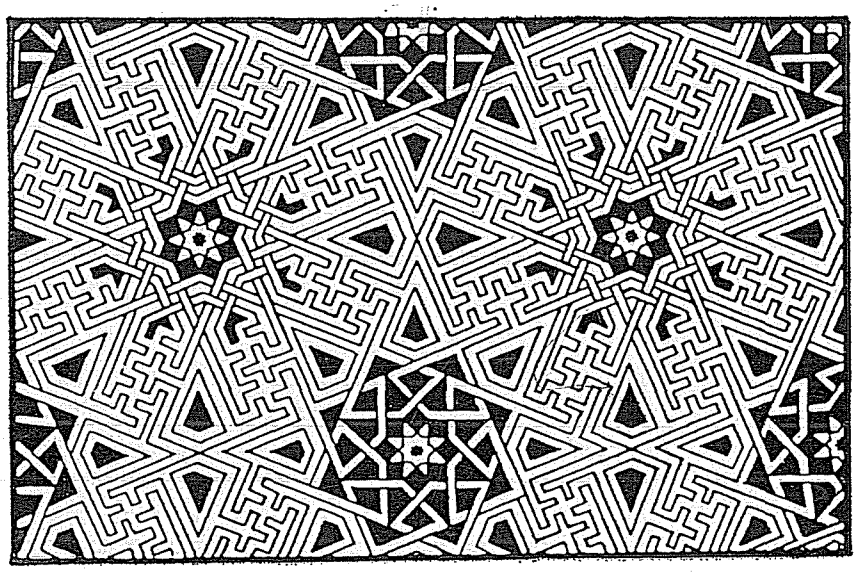
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

5. Millî
Mevlânâ Kongresi

(TEBLİĞLER)

3 - 4 MAYIS 1991
KONYA

MEVLÂNÂ'DA İNSAN

Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

İnsan, gerek maddî gerek mânevî yönü itibâriyle yaradılmışların en mükemmeli sayılır. Bu teblîğimizde, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin sohbetlerinden meydâna gelen **Fîhi Mâ Fîh** (1) adlı eserine dayanarak, onun **"insan"** konusundaki görüşlerini açıklamaya çalışacağız.

Hz. Mevlânâ yaratıkları üçe ayırır : 1 — Melekler, sırf akıldan ibâret olup sorumlulukları yoktur. 2 — Hayvanlar, sırf şehvet yâni arzû ve istek sâhibidirler. Akılları da yok sorumlulukları da yok. 3 — İnsan ise, kendisine akıl ve aşırı isteklerin berâberce verildiği varlıktır. Onun yarısı şehvet yarısı melek, yarısı yılan yarısı balıktır. Dolayısıyle insan, zıt kuvvetlerin mücâdele sahnesi durumundadır. Aklı dâimâ şehvetine galip gelen meleklerden daha yüksek, şehveti aklına galip gelen ise hayvanlardan daha aşağıdır. Melek, bilgisi ile; hayvan bilgisizliği ile kurtulur. İnsan oğlu ise bu ikisi arasında bocalar durur. Bir kısım insanlar o kadar akla uyarlar ki, âdetâ tamâmen melekleşirler, sırf nûr olurlar. Bunlar nebîler ve velîlerdir. Ümit ve korkudan âzâd olmuşlardır. **"İyi bilin ki Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir"** (Yûnus 10/62). Şehvetleri akıllarına galip gelenler ise tamâmen hayvanlaşırlar **(s. 103 - 104)**.

Bu dünyâ ve her türlü dünyâ nîmeti insanın hayvanlık tarafının nasîbidir, o yönünü kuvvetlendirir. Sırf dünyâ peşinde koşulursa, asıl olan insanlık tarafı günden güne eksilir. **"İnsan konuşan hayvandır"** derler. Demek ki onda hem insanlık hem hayvanlık birlikte bulunuyor. Her türlü arzu ve istekler hayvan tarafını geliştirir. Onun asıl özü olan insan tarafının gıdâsı ise ilim, hikmet ve İlâhî Cemâl'dir. İnsanın hayvan tarafı ön plâna çıkarsa Hak'tan, insan tarafı ön plâna çıkarsa dünyâdan kaçtığı görülür. Demek ki, insan varlığında iki şahsiyet dâimâ çatışmaktadır. Bakalım talih kimin yüzüne gülecek ve kime yâr olacaktır! **(s. 76)**.

Madde - mânâ, beden - ruh karışımından meydâna gelen insan varlığında

---

(1) Bkz. Mevlânâ, **Fîhi Mâ Fîh**, çev. Meliha Ülker Tarıkâhya, Maârif Basımevi, İstanbul 1958. Metin içindeki sayfa numaraları bu esere âittir.

maddî unsur tamâmen değersiz zannedilebilir. Hz. Mevlânâ bunun böyle olmadığını belirtir. Ona göre sûretin de büyük îtibârı vardır. İtibar ne demek! Hattâ o, öz ile, mânâ ile berâberdir. Nasıl ki kafatası olmadan beyin bir işe yaramazsa, kabuksuz meyve de yetişmez. Meselâ bir çekirdeği kabuksuz olarak yere ekersen göğermez, çimlenmez. Fakat onu kabuklu halde toprağa gömdüğün zaman çimlenir ve büyük bir ağaç olur. O halde insan varlığında sûretin yâni vücûdun da rolü önemlidir (s. 25).

Bununla birlikte maddî vücûd her şey demek değildir. Mânevî yön ihmâl edilip sâdece maddî vücûdun beslenmesiyle yetinilirse maksat hâsıl olmaz. Bir köpeğe altından tasma taksan, bundan dolayı ona av köpeği demezler. Av köpeği ayrı ve belli bir cinstir. Nitekim cübbe ve sarık ile insan âlim olmaz. Alimlik, insanın özünde bulunan bir hünerdir. Bu hüner ister ipekli kabâ, ister yünden abâ içinde olsun fark etmez (s. 113). Ayrıca zevk ve arzûların hepsi bir merdivene benzer. Merdiven basamakları, oturup kalmağa elverişli değildir; üzerine basıp yükselmek için yapılmıştır (s. 84).

Mânâya yönelmek, rûhî zevkler peşinde olmak, insana başlangıçta o kadar hoş gelmezse de, gittikçe daha çok tatlılaşır. Maddî arzûların tatmîninde ise durum tamâmen tersinedir. Bunun başlangıcı hoş ve lâtiftir, fakat sürekli maddî zevk insanı bıktırır ve kendinden soğutur. Sûretle mânâ farkı bakımından Kur'ân'la insan arasında da bir benzerlik görülür. Kur'ân'ın maddesi ile mânâsı arasında ne büyük fark vardır! İnsan da öyle. Eğer insanın sûretinin mânâsı giderse, yâni rûhu bedenden ayrılırsa, cesedi bir an bile evde bıkarılmak istenmez (s. 112).

Insan vücûdu bir çöplüğe benzer, gübre yığını gibidir. Fakat bu gübre yığını değerlidir, çünkü onda pâdişahın yüzüğü bulunuyor. Bir başka benzetmeyle, insan vücûdu tıpkı buğday çuvalı gibidir. Pâdişah: **"O buğdayı nereye götürüyorsun ki, benim kıymetli ölçeğim onun içindedir!"** diye bağırıyor. Onu taşıyan kimse ise, içindeki ölçekten habersiz ve buğdaya batmıştır. Eğer o değerli ölçekten haberi olsa buğdaya nasıl iltifat eder?.. Seni ulvî âleme çeken ve süflî âlemden soğutup ayıran her düşünce o ölçeğin nûrunun dışarı vuran aksidir (s. 260).

***

İnsan nefsinin sırasında, vahşî ve yırtıcı hayvanlardan daha bayağı olduğu söylene gelir. Mevlânâ Celâleddin, bunun bizzat insanın kötü olduğu anlamına gelmediğini belirtir :

İnsanda bulunan kötü huy, nefis ve uğursuzluklar, ondaki gizli cevher yüzündendir. Bir bakıma söz konusu huylar, o cevherin perdesi olmuştur. Cevher ne kadar değerli olursa, perdesi o kadar muhkem olur. Perdenin kalkması ise pek çok mücâhedeyi gerektirir. Her nereye büyük bir kilit asarlar-

sa bu, orada kıymetli bir şey bulunduğunu gösterir. Meselâ yılan defînenin üzerinde bulunur. Fakat sen yılanın çirkinliğine bakma. Defînedeki nefis şeylere bak (s. 303).

Demek ki mânevî değerinden habersiz olan insan, özündeki cevherin farkında olmayan kimse demektir. Mevlânâ şu meşhur misalle bu bilgisizliğin gülünçlüğünü gözler önüne serer: Rivâyet ederler ki, pâdişahın biri oğlunu, esrârengiz ilimlerle meşgul olan hüner sâhibi bir topluluğa teslim eder. Çocuk son derece aptal yaradılışlı olmasına rağmen, becerikli hocaları onu çok iyi yetiştirirler ve gerekli bilgileri fazlasıyle öğretirler. Sonunda çocuk o sâhada tamâmen üstâd olarak babasının yanına döner. Bir gün pâdişah avucuna bir yüzük saklar ve oğlunu imtihan etmek ister: **"Söyle bakalım avucumda ne var?"** diye sorar. Çocuk: **"Avucundaki yuvarlak, içi boş bir şeydir"** der. Pâdişah sevinerek: **"Özelliklerini bildin, şimdi de ne olduğunu söyle!"** deyince çocuk: **"Avucundaki kalbur olması lâzım"** der. Pâdişah: **"Aklı hayretler içinde bırakan bu kadar özelliği bilgi ve tahsil sâyesinde söyledin, fakat kalburun avuca sığmayacağına nasıl akıl erdiremedin a oğlum?"** demekten kendini alamaz.

Mevlânâ şöyle ilâve eder: Bunun gibi, zamânımızdaki bilginler de kılı kırk yarıyorlar. Kendileriyle ilgili olmayan şeyleri pek iyi biliyorlar. Fakat önemli olanı ve kendilerine her şeyden daha yakın bulunanı, yâni kendi kendilerini bilmiyorlar. Onlara her şeyden daha yakın olan bir şey var ki, bu da onların benliğidir (s. 23).

***

Biz hepimiz toprak cinsinden değil miyiz? Fakat Ulu Tanrı bizde bir kuvvet meydâna getirmiştir ki, onunla varlıklar arasında temâyüz ettik (s. 289). O kuvvet ruhtur. İnsanın rûhu, içinde bulunduğu her hal ve durumda Hak ile meşguldür. Onun zâhirî meşguliyeti içinin meşguliyetine mâni değildir. Meselâ hâmile bir kadının çalışmak, yemek yemek, uyumak gibi bütün hallerinde, karnındaki çocuk büyümeye devam eder, kuvvet ve duygu kazanır. Halbuki annenin çok defa bundan haberi bile yoktur. İşte insandaki ruh da böyledir (s. 244).

***

Kur'ân'da insanla ilgili meşhur âyetlerden biri şudur: **"Biz emâneti göklere, yere, dağlara teklif ettik. Onlar bunu yüklenmekten çekindiler, ona hıyânet etmekten korktular. İnsan onu yüklendi, o pek zâlim ve câhildir"** (Ahzâb 33/72). Mevlânâ'nın bu âyete getirdiği yorum şöyledir :

Yer yüzü tâneleri kabul ediyor, ürün veriyor, ayıpları örtüyor ve daha anlatılamayacak kadar çok, yüz binlerce tuhaf şeyleri içine alıyor ve meydâna getiriyor. Dağlar da türlü mâdenler ortaya çıkarıyor. Bütün bunlara

rağmen ellerinden iş gelmiyor. İnsanın üstünlüğü burada kendini gösteriyor. Esâsen Allah: "**Andolsun ki biz âdem oğullarını şerefli kıldık**" (İsrâ 17/70) buyuruyor. Göğü ve yeri şereflendirdik, demiyor. Gögün ve yerin değil de yalnız insanın elinden iş geldiğine göre, bunu iyiye kullanmayan veya tembellik eden insan gerçekten çok kötü ve bilgisizdir, zâlim ve câhildir. "**Elimden geldiği halde yapamıyorum**" demek mâzeret değildir (s. 19 - 20).

İnsan olarak bunca değerine ve seçilmişliğine rağmen, zâlimlik ve câhillik edip yaradılış gayesine uygun hareket etmeyenlere Mevlânâ'nın ikazları çarpıcıdır: Pâdişahın hazînesindeki gayet kıymetli kılıcı kokmuş eti doğramak için satır olarak kullanırsan, altından yapılmış bir tencerede şalgam pişirirsen, mücevherli bir bıçağı kırık kabağı asmak için çivi niyetine kullanırsan ve: "**Ben bunları faal halde tutuyorum**" dersen yazık olmaz mı ve buna gülünmez mi? (s. 20).

"**Sen değerinle ve düşüncenle iki âleme bedelsin. Ama ne yapayım ki kendi değerini bilmiyorsun!**"

Kendini ucuza satma, çünkü değerin yüksektir. Ulu Tanrı buyuruyor ki: Ben sizi, vaktinizi, nefsinizi, mallarınızı satın aldım. Eğer bunları benim için harcar, bana verirseniz, bunun karşılığı ölümsüz cennettir (2). Senin, benim yanımdaki değerin budur. Eğer kendini cehennem karşılığında satarsan, kendine kötülük etmiş olursun. Tıpkı o adamın yüz dinarlık bıçağı duvara çakıp, ona bir testi veya kabak astığı gibi (s. 20 - 21).

Aslında her insan çok büyük bir âlemdir. Halkın delilere karşı temâyülü olduğunu görmüyor musun? Onların ziyâretine gider ve "**Belki de o büyük bir adamdır!**" derler (s. 205).

***

İç temizliği ile ilgili meşhur bir hadîsin Mevlânâ'da güzel bir yorumuna rastlıyoruz: Hz. Yusuf'a uzaklardan bir arkadaşı geldi. Ona: "**Bana ne armağan getirdin?**" diye sordu. Gelen zat: "**Sende olmayan ne var ki ve senin neye ihtiyâcın olabilir? Yalnız, senden daha güzel bir kimse olmadığından, her an kendi yüzünü seyretmen, incelemen için sana bir ayna getirdim.**" dedi. Allah'ta olmayan ne vardır ve O'nun neye ihtiyacı olabilir. O halde Allah'ın huzûruna, onda kendini görmesi için parlak bir ayna götürmelidir. Nitekim Hz. Peygamber öyle buyurmuyor mu: "**Allah sizin cesetlerinize ve sûretlerinize bakmaz, fakat O sizin kalblerinize bakar.**" (3) (s. 243).

***

(2) "**Allah mü'minlerin mallarını ve canlarını onlara (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler.**" (Tevbe 11/9).

(3) **Müslim**, K.birr, 32. hadis.

İnsan - Allah münâsebetiyle ilgili şu misaller dikkat çekicidir: İnsan tıpkı kepçeye veya bir attar dükkânına benzer. Dükkândaki tablalara veya kutulara, bu dünyâdan uygun gelen bir ticâret yapmak üzere; işitmekten bir parça, konuşmaktan bir parça, akıldan bir parça, bilgi ve çömertlikten bir parça konulmuştur. Bu sûretle bir kazanç elde etmesi hedeflenmiş, ilâhî sıfatların hazînelerinden avuç avuç veya azar azar verilmiştir. O halde insanlar **Allah'ın seyyar satıcılarıdır.** Ticâret yapıyor, gece gündüz tablaları dolduruyorlar. Sen ise bu yolla kazanç elde edeceğin yerde, bekliyor ve kaybediyorsun (s. 82).

İnsan Tanrı'nın usturlabıdır (bir nevî teleskop). Yalnız usturlabdan anlayan bir müneccim (astoronomi bilgini) lâzımdır. Terecinin veya bakkalın usturlabı olsa bile, bunun onlara ne faydası vardır ve usturlapla feleklerin ahvâlinden, burçlardan ne anlarlar? Şu halde usturlab müneccim için faydalıdır. Çünkü **kendini bilen Rabbini bilir.** Bu bakımdan usturlab nasıl feleklerin aynası ise, insanın vücûdu da Tanrı'nın usturlabıdır. Çünkü Kur'ân'da: **"Andolsun ki biz âdem oğullarını şerefli kıldık."** (İsrâ 17/70) buyrulmuştur (s. 13).

İnsanlar içinde elbette olgunlar da bulunmaktadır. Yüce Allah'ın hikmet, mârifet ve kerâmet elbiseleri giydirdiği kulları vardır. Her ne kadar halkın bunları görebilecek basîretleri yoksa da, Allah onları pek çok kıskandığı için onlar da kendilerini hikmet, mârifet ve kerâmet elbiseleriyle örterler. Tıpkı **Mütenebbî**'nin (ö. 354/955): **"Kadınlar ipekli elbiseleri süslenmek için değil, güzelliklerini korumak için giydiler."** dediği gibi (s. 14).

Velîler ve nebîler insana olgunluk yolunu gösteren örneklerdir: Nasıl ki temiz bir su dipteki taşları, tuğlaları, kiremitleri ve daha başka mevcut her şeyi gösterirse, insan rûhu da insanın tabiatıyla birlikte yoğrulmuş olan bütün bilgileri ve göze görünmeyen şeyleri gösterir. Böyle altında ve üstünde olan nesneleri, onlara bir şey ilâve etmeden göstermek suyun yaradılışında vardır. Fakat o su, eğer toprakla veya başka renklerle karışıp bulanırsa bu özelliği kaybolur.

Yüce Allah'ın gönderdiği velîler ve nebîler büyük ve temiz sular gibidirler. Allah'ın bundan maksadı her bulanık ve ufacık suyun, ârızî olan renginden ve bulanıklığından kurtulması, sonunda kendini temiz görünce de: **"Benim aslım böyle temizmiş!"** diye hatırlaması, bulanıklığın ârızî olduğunu bilmesidir. İşte velîler ve nebîler insana eski hallerini hatırlatırlar, onun cevherine bir şey ilâve etmezler (s. 43 - 44).